

DES- JA MATA-KONVERBI KASUTUSEST EESTI MURRETES¹

HELEN PLADO

Annotatsioon. Artikkel käsitleb konverbidete kasutamist eesti murretes Tartu Ülikooli murdekorpuse morfoloogiliselt märgendatud tekstide põhjal. Konverbitarindid kui alistatud konstruktsioonid on peamiselt kirjakeele väljendusvahendid ja on küllaltki harvad suulises (murde)keeles, kus esinevad eelkõige lühemad ja kindlakskujunenud kasutusega konverbikonstruktsioonid. *des*-tarindit kasutatakse analüüsitud murdematerjalis kõige sagedamini viisitähenduses (*läksid veereldes tüki maad*), *mata*-tarindit viisi- ja vahenditähenduses (*ilma märjase tegemata piäp siis arstima*). Murretes esineb nii implitsiitse kui ka eksplitsiitse tegevussubjektiga konverbe, kuid eelnimetatud on tunduvalt sagedasemad. Eksplitsiitse tegevussubjektiga konverbe kasutatakse enamasti kindlakskujunenud ühendeis, nt *kellegi nähes/kuuldes*, mis on saanud lisatähenduse 'kellegi juuresolekul', *üteldes* 'umbes' (saarte murdes), *X-i poole minnes / X-i poolt tulles* kohta näitavana. Implitsiitse tegevussubjektiga konverbitarindid aga sarnanevad tugevalt eesti ühiskeelega konverbitarinditega.

Võtmesõnad: eesti keel, süntaks, leksikaliseerumine, grammatiseerumine, kompleksklause, sekundaartarind, konverb

1. Sissejuhatus

Konverb on infiniitne verbivorm, mille peaülesandeks on märkida adverbiaalset alistust (Haspelmath 1995: 3, 7). See sõltub süntaktiliselt teisest verbivormist, kuid ei ole selle seotud laiend (Nedjalkov 1995: 97), vaid on lauses vabaks laiendiks. See tunnus eristab konverbe infinitiividest, mis samuti võivad olla lauses adverbiaaliks, kuid erinevalt konverbidest on infinitiivid lauses seotud adverbiaaliks (st argumendiks) (Ylikoski 2003: 196–199). Näiteks lauses 1 on konverb ajamääruseks, mille esinemine lauses ei tulene põhilause öeldisverbi (*libisema*) valentsist.

¹ Uurimistööd on toetanud PUT 90 „Eesti murrete süntaks“.

(1) *Bussist maha astudes* Mart libises ja kukkus.

Eesti keeles esinevad konverbidena *des-*, (*olles*) *nud-* ja (*olles*) *tud-* vorm ning nende eitava vastena ka *mata-* vorm. Siinne artikkel käsitleb vaid *des-* tarindit kui eesti keele tüüpilisimat konverbi ning eitavat *mata-* tarindit.

Konverbina toimivad vormid võivad olla kas kanoonilised või kvaasikonverbid. Kanoonilisteks konverbideks on tarindid, millel ei ole peale konverbifunktsiooni muid funktsioone, kuna aga kvaasikonverbid on polüfunktsionaalsed – nad toimivad konverbile lisaks ka muudes funktsioonides (nt partitsiibina). (Nedjalkov 1995: 102–103) Et eesti keele *des-* vorm saab lauses esineda vaid adverbiaalina, st see on alati konverb (vrd 2a ja 2b), siis on selle puhul tegemist kanoonilise konverbiga, kuna aga *mata-* tarind on kvaasikonverb – peale konverbi adverbiaalse funktsiooni (3a) võib see lauses toimida ka partitsiibi funktsioonides: atribuudi (3b), predikatiivi (3c) ja predikatiivadverbiaalina (3d). Artiklis käsitletakse vaid konverbina toimivaid *mata-* tarindeid, st näidetes 3b–3d esitatud kasutusjuhud jäävad käsitlusest välja.

(2a) Laps läheb *hüppedes* minust eemale.

(2b) *Mulle jäi meelde lapse *hüppedes* kõnnak.

(3a) *Raamatut lugemata* ei oska te sellele küsimusele vastata.

(3b) Tal vedeles *läbi lugemata raamat* lauanurgal.

(3c) See raamat on veel *läbi lugemata*.

(3d) Raamat jäi *läbi lugemata*.

Eesti kirjakeeles esinevaid konverbitarindeid on küllaltki põhjalikult käsitletud (nt Uuspõld 1966, 1972, 2001; Erelt 1987, 2014; Plado², seda küll muude nimetuste all (termin *konverb* võeti eesti keele süntaksis kasutusele alles hiljaaegu, vt Penjam 2008; Erelt 2014). Seevastu eesti murretes on konverbe ja eriti nende kasutust vähe uuritud. Aili Univere (1970: 179) on väitnud, et murretes tarvitatakse *des-* tarindit äärmiselt ebaühtlaselt: kui nt Mulgi murdes on *des-* tarind sage, siis idamurdes tarvitatakse seda väga harva. Piirkondlikele erinevustele on tähelepanu pööranud ka Riitta-Liisa Valijärvi (2004), kes on võrrelnud konverbidete kasutust lõunaeestikeelse ja põhjaeestikeelse piiblitõlke (vastavalt 1727 ja 1739) evangeeliumides. Valijärvi leidis, et põhjaeesti (kirja) keeles esineb nii *des-* kui ka *mata-* tarindit enam kui lõunaeesti keeles. Lisaks esineb põhjaeesti keeles rohkem

² Helen Plado artikli „The subject of the Estonian *des-*converb“ käsikiri on retsen-seerimisel väljaandes SKY Journal of Linguistics.

ka nii leksikaliseerunud kui ka grammatiseerunud *des-* ja *mata-*vorme. Siiski tuleb meeles pidada, et Valijärvi on uurinud kirjutatud keelt, kuid käesolev uurimus (nagu ka enamik varasemaid murdeuurimusi) põhineb suulisel keelekujul, et näha, kuidas (tüüpiliselt) kirjakeelele omaseid keelendeid rahvakeeles kasutatakse. Alistatud lauseid ja muid alistatud konstruktsioone (sh lauselühendeid) esineb kirjakeeles tunduvalt enam kui suulises keeles (Hennoste 2000: 1142), nii kuuluvad ka konverbid pigem kirjutatud kui suulisesse keelde (vt ka Univere 1970: 179). Suulises keeles kasutatakse enimini kas finiiitverbiga kõrvallauset või hoopis rinnastatud lauseid. Näiteks lauses 4 on seotud samaaegsed sündmused, kuid ei ole kasutatud konverbi, vaid finiiitverbi ning sündmused on omavahel seotud vaid kõrvutusega.

(4) oppõttaja = ol'l üttelnü laada = nukka = mant `tul'le joba = jo teret' (T)³

Kõnekeeles kasutatakse enamasti lühemaid ja stereotüüpsemaid *des-* ja *mata-*tarindeid (Erelt 2014: 207). Ilona Herlin ja Lari Kotilainen (2005) on näidanud, et soome vanimas kirjakeeles kasutatakse soome keele 2. infinitiivi inessiivi vormi (*tessa-*vormi) suuresti samamoodi kui murretes. Valijärvi (2004) uurimistulemused annavad võimaluse võrrelda, kas murrete ja vana kirjakeele sarnasus konverbid kasutuses kehtib ka eesti keele puhul. Siinse artikli üheks eesmärgiks ongi leida, kas Valijärvi (2004) põhjajaeesti ja lõunajaeesti keele vahel leitud erinevused kehtivad ka suulise keele kohta. Ühtlasi on see esimene uurimus konverbid kasutuse kohta suulises eesti keeles, mistõttu ei ole võimalik varasematele uurimisandmetele toetudes kindlalt järeldada, kas tulemused kajastavad murdeeripära või siiski laiemalt suulise keelekasutuse omadusi.

Artikli aluseks olev keelematerjal on võetud Tartu Ülikooli murdekorpusse morfoloogiliselt märgendatud tekstidest (<http://www.murre.ut.ee/mkweb/>). Morfoloogiliselt märgendatud korpusse maht oli ainestiku kogumise hetkel 891 256 tekstisõna (enim saarte, lääne- ja keskmurdest, vähim idamurdest ja Seto⁴ murde alalt), vt ka tabel 1.

³ Ki – kirdemurre; teiste murrete lühendid vt ESA lühendinimestik.

⁴ Siinse artiklis kasutatakse kuju Seto murre.

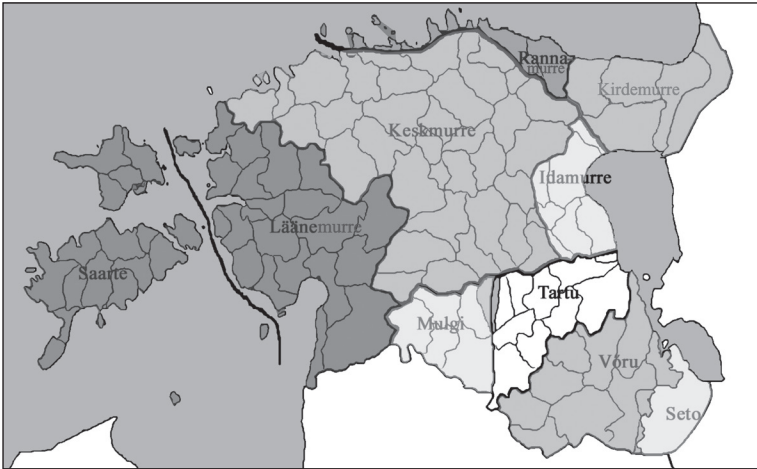
2. *des*- ja *mata*-konverbide esinemine eesti murretes

Konverbe kui alistatud konstruktsioone on suulises murdematerjalis kasutatud suhteliselt vähe, seejuures eitavaid *mata*-konverbe tunduvalt vähem kui *des*-konverbe. *des*- ja *mata*-konverbide esinemine murdeti on toodud tabelis 1.

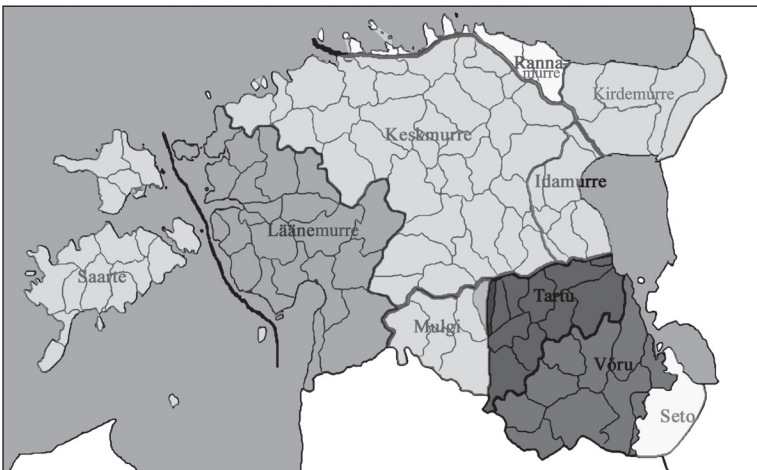
Tabel 1. Konverbide esinemine murdekorpuses

Murre	Korpuse maht	<i>des</i> -tarindid	<i>des</i> -tarindid 100 000 sõne kohta	<i>mata</i> -tarindid	<i>mata</i> -tarindid 100 000 sõne kohta
Idamurre	50 570	4	8	2	4
Keskmurre	136 389	16	12	5	4
Kirdemurre	56 525	6	11	2	4
Läänemurre	158 850	31	20	9	6
Mulgi	65 432	6	9	3	5
Rannamurre	57 128	12	21	1	2
Saarte	179 367	38	21	8	5
Seto	52 219	3	6	1	2
Tartu	64 519	0	0	6	9
Võru	70 257	8	11	5	7
Eesti murded kokku	891 256	124	14	42	5

des- ja *mata*-konverbide esinemine eesti murretes on esitatud ka joonistel 1 ja 2. Et oleks võimalik omavahel võrrelda ka väga erineva esinemissagedusega *des*- ja *mata*-tarindeid eesti murretes, siis on joonistel murded jagatud konverbide normaliseeritud esinemissageduse järgi kuude rühma, võttes kummagi tarindi puhul aluseks eesti murrete keskmise esinemise: kolmes rühmas esineb vastavalt *des*- ja *mata*-konverbe alla eesti murrete keskmise ja kolmes rühmas üle eesti murrete keskmise. Mida tumedamalt on murre märgitud, seda enam konverbe esineb.

Joonis 1. *des*-konverbi esinemine eesti murretes

Joonis 2. *mata*-konverbi esinemine eesti murretes

Tabelist 1 ning joonistelt 1 ja 2 on näha, et *mata*-konverbe esineb enim Tartu ja Võru murdes ning vähim Seto ja rannamurdes; *des*-konverbe seevastu aga enim saarte, ranna- ja läänemurdes, vähim Tartu, Seto ja idamurdes. Vaid läänemurde alal esineb nii *des*- kui ka *mata*-konverbe üle keskmise ja ainult Seto murde alal esineb mõlemaid konverbe äärmiselt

vähe. Kui *des*-konverbe ei tulnud välja Tartu murde tekstidest⁵, siis *mata*-konverbe esineb just Tartu murde tekstides suhteliselt enim.

Et konverbe esineb murdematerjalis väga vähe, ei esita artikkel edaspidi kvantitatiivset analüüsi, vaid peatub olulisematel ja huvitavamatel seikadel, mis murdematerjalis esile tulevad.

3. Konverbide funktsioon murretes

Keeletüpooloogias jaotatakse konverbid semantilistel alustel kolmeks: spetsialiseerunud, konteksti- ja narratiivseteks konverbideks. Spetsialiseerunud konverbidel on üks või kaks adverbiaalset tähendust⁶; kontekstikonverbid võivad kanda kolme või enam tähendust ja konverbi tegelik tähendus selgub alles kontekstis; narratiivsed konverbid on tähenduselt peaaegu et tühjad, kandes koordinatiivset funktsiooni ja aidates narratiivil edeneda. (König 1995: 58; Nedjalkov 1995: 106–110) Nii eesti keele *des*- kui ka *mata*-konverb kuuluvad kontekstikonverbide hulka. *des*-konverb võib edasi anda ühendavat, seletavat, viisi- või vahendi-, aja-, põhjus-, otstarbe-, tingimus- ja mööndustähendust; *mata*-konverb võib suuresti väljendada samu tähendusi, kuid aja- ja otstarbemääрусena see ei esine (Uuspõld 1966: 96–107, 117–120; Erelt 2014: 217–218). Ellen Uuspõld (1966: 107) ja Helen Plado (vt märkus 2) annavad *des*-konverbi puhul ka tagajärjetähenduse (nt *ta redutas veel seal, seades ohtu ka oma truu sõbra*). Seega on võimalikke tähendusi *des*-konverbi puhul enam kui *mata*-konverbil. Sarnane pilt avaneb ka murrete puhul, kuid esile tuleb vähem funktsioone⁷.

3.1. *des*-konverbi tähendus

Murdekorpuses kannavad *des*-konverbid sagedamini viisi- (33% kõikidest *des*-konverbidest), aja- (26%), tingimus- (13%) ja ühendavat (10%) tähendust, muudes funktsioonides (põhjus-, otstarbe- ja

⁵ Sellest ei tohi siiski välja lugeda, et Tartu murdes *des*-konverbi üldse ei kasutataks.

⁶ Eesti keeles võib spetsialiseerunud konverbiks pidada näiteks Johannes Aaviku moodustatud *maks*-vormi, mis toimib lauses alati otstarbemääрусena (Valijärvi 2004: 26).

⁷ Piiratud materjal ei võimalda aga väita, et muud funktsioonid ei oleks murretes võimalikud.

seletavas funktsioonis) esinevaid ning mitut tõlgendusvõimalust kandvaid *des*-konverbe on vähem.

Viisitähendus hõlmab *des*-tarindi puhul kitsamalt vaid põhilause tegevuse viisi edasi andvaid tarindeid (5); vahenditähendust, mis vastab küll samuti küsimusele *kuidas?*, murdekorpuses esile ei tulnud. Suurem osa viisikonverbidest kirjeldavad liikumise viisi (5a ja 5b).

(5a) ei `julgen `üksi koo (.) `sõnna (.) suure `tuppa (.) `jääda `öösis (...) panin (.) *silades* tulema (K)

(5b) `rattad `aksid äkist `veerema = ning (.) läksid *veereldes* tüki maad (S)

Viisi väljendavate konverbide esiletõus⁸ just suulises (murde)keeles on ootuspärane, sest viisikonverbid on lühikesed, enamasti ühesõnalised üksused, mida kasutatakse nagu viisiadverbe (vrd 6a ja 6b). Ekkehard König (1995: 65–66) on taolisi konverbe, mis kirjeldavad liikumise, rääkimise, nutmise jm viisi ning mille puhul on nii infiniitne kui ka finiitne verb seotud sama sündmuse või tegevusega, pidanud leksikaliseeruvaks. Eesti keele puhul aga ei saa neid mingilgi määral leksikaliseerunuks pidada, vaid tegemist on produktiivse malliga, mida saab kasutada väga erinevate verbidega – murdematerjalis esinevad liikumise viisi kirjeldavana nt *virades* 'keereldes', *veelden* 'vedeledes', *vihisedes*, *juostes*, *kablates*, *lohistes*, *lennates*.

(6a) siss `lüüdi jälq `kellä ku na ped'i `tühve nakkama minemä siss egä+üt's' *rutatõn* lät's' uma tüü manu (V)

(6b) egäüts *kipõstõ* lät's uma tüü mano

Ühendavad konverbid seovad sündmuse põhilause sündmusega, kuid nende sündmuste vahel ei ole otsest seost (7). Alistus on sellisel juhul vaid vormiline, konverbi seob põhilausega vaid nendega edasi antud sündmuste või olukordade koha ja aja ühtsus (Erelt 2014: 216). Näiteks lauses 7 ei kirjelda konverb *ostõn* põhilause sündmust (*käve*), vaid näitab, et põhilause ja konverbi sündmus toimusid samal ajal ja samas kohas.

⁸ Eesti kirjakeeles esineb *des*-tarind viisi väljendava konverbina suhteliselt vähem kui käesoleva uurimuse aluseks olevas suulise (murde)keele materjalis. – Helen Plado, Yleiskatsaus konverbirakenteista ja viron *des*-konverbirakenteen subjektista. Ettekanne projekti „Subjektin ilmaiseminen suomessa ja muissa itämerensuomalaisissa kielissä“ seminaris 10.04.2014 Turus.

- (7) üt's' ol'l' näet `ütte `kutsõ siin = et `valgõ juut' (.) ma = i tiijäq määness
tuu ol'l' (.) tuu = ol'l' kaa üt's' (.) e kess käve (.) `ostõn (...) (V)

Lisaks ei ole sugugi alati võimalik eristada finiiitse verbiga edasi antud sündmuse viisi kirjeldavat ja vaid kaassündmust edasi andvat konverbi (Erelt 2014: 217). Lauses 8 võib konverb vaid siduda omavahel kaks samaaegset sündmust (tulemise ja kiskumise), kuid samal ajal võib *des*-vorm siiski kirjeldada ka kaarnate tulemise viisi.

- (8) `kaarnad `tiävad ärä (.) sis = nad tulevad (.) `kiskudes (L)

Ajakonverbid annavad edasi peamiselt põhilause sündmuse või olukorraga samaaegset sündmust (9a), aga materjalis esineb ka kaks lauset, kus on konverbiga edasi antud põhisündmusele vahetult eelnev sündmus (9b).

- (9a) mull tuli *rannall tuli külm *vahtijess *teste jaani+duld (R)
(9b) ja *tundes et (.) kääd said *märjäst kääd said ema verest *märjäss (...)
ja siis (...) *võt'tis (...) *akkas teist *tütrukku kisendama *kellega tuli =
ett (.) tule *Pouline tagasi tule tagasi et = e (.) et = e (...) ema ei *räägi
*meije ema on ära *tappetud (Ki)

Ajatähendusele on lähedane tingimustähendus (vt nt Heine, Kuteva 2002: 293; Plado 2013), kuid materjalis ei esinenud lauseid, kus *des*-tarind oleks kandnud nii aja- kui ka tingimustähendust. Tingimusfunktsioonis *des*-tarindite hulgas oli nii prototüüpilisi sisutasandi tingimuskonverbe, mis annavad edasi põhilause sündmuse toimumise tingimust (10a), kui ka konversatsioonilisi tingimuskonverbe, mis kommenteerivad põhilausega öeldut või muudavad selle suhtlussituatsioonis relevantseks (10b).

- (10a) käsitsi külvates ei soand tuulega külvata aga masinalle ei teind ju tuul
kedagi (K)
(10b) nii = paljust pole maeal `platsi ond (.) et oleks püksid maha `aeand
(.) peab ü- ü- `ütledes `eesti `keeles ära (...) no pole nii = palju omal
maad olnd (S)

des-konstruktsiooni tähenduses ei tule murrete vahel välja olulisi erinevusi. Siiski tõmbab kirde- ja rannamurde puhul tähelepanu viisitähenduses kasutatud *des*-tarindi vähesus: kirdemurdes ei esine viisitähenduses *des*-tarindit materjali hulgas kordagi ja rannamurdes vaid korra. Teisalt torkab silma Võru, Seto ja Mulgi murdes viisikonverbide suurem hulk ja ajakonverbide vähesus. Kuid need tähelepanekud võivad olla ka materjali piiratusest tingitud ning vajaksid seetõttu kontrollimist suurema materjali

põhjal. Ka kirjakeele⁹ ning analüüsitud suulise murdekeele vahel ei tule esile olulisi erinevusi peale viisikonverbide suhteliselt sagedasema kasutuse suulistest murdetekstides.

3.2. *mata*-konverbi tähendus

Murdekorpuses on *mata*-konverbi kasutatud enim viisi- ja vahenditähenduses (34 lauset ehk 81%), aga esineb ka mõõndustähenduses konverbi (1 lause ehk 2%) ning *mata*-vormi, mis annab samal ajal edasi nii tingimus- kui ka viisitähendust (7 lauset ehk 17%). Valijärvi (2004: 51, 53–54) on XVIII sajandi materjalis toonud välja ka ühendava ja ajatähenduse. Ajatähenduse puhul, mida ei ole *mata*-konverbi puhul esitanud ei Ellen Uuspõld (1966) ega Mati Erelt (2014), leiab Valijärvi ka ise, et ajatõlgendus pole ainus võimalik; siin analüüsis ongi Valijärvi näitelause (11) taoliseid lauseid peetud pigem viisi- kui ajatähendust kandvaks.

(11) [...] minna ei tahha neid mitte lasta minna *sõmata*, et nemmad tee peäl ärra ei nõrgu (PR Mt 15: 32, vt Valijärvi 2004: 51)

mata-konverbi puhul (erinevalt *des*-tarindist) esineb nii viisi- kui ka vahenditähendust, mis mõlemad vastavad küsimusele *kuidas?* ja mida on teineteisest sageli raske eristada. Seetõttu käsitletakse ka siin Valijärvi (2004) ja Ereli (2014) eeskujul viisi- ja vahenditähendust koos. Kui Valijärvi (2004) materjalis esineb *mata*-tarind nii viisi- kui ka vahenditähenduses väga harva (viisitähenduses *mata*-vormi põhjaeestikeelses tekstis vaid korra, lõunaeestikeelses aga mitte kordagi), siis murdematerjalis on viisi- ja vahenditähendus sagedasim (12). Viisitähenduses *mata*-konverb ei ole samaväärselt adverbiline kui viisitähenduses *des*-konverb.

(12) noo aga siis (.) *ilma märjase tegematta* (.) piäp = siis (.) `arstima (...) (L)

Suur osa viisi- ja vahenditähenduses *mata*-vormidest annab edasi ka situatsioonis osaleja seisundit (13); sagedasimaks konverbiks on sel juhul *sõõmata*. Selliste *mata*-vormide puhul on tegemist konverbi- ja partitsiibitarindi vahepealse nähtusega (vt ka Ereli 2014: 207–208), aga et need

⁹ Helen Plado, Yleiskatsaus konverbirakenteista ja viron *des*-konverbirakenteen subjektista. Ettekanne projekti „Subjektin ilmaiseminen suomessa ja muissa itämerensuomalaisissa kielissä“ seminaris 10.04.2014 Turus.

vastavad küsimusele *kuidas?* ning on parafraseeritavad viisilausega (14), siis käsitletakse neid siin siiski konverbidena.

(13a) sulane läks `väl'la omikku läks *süömatta* (...) ära (K)

(13b) tema `kietis sia = kardulid alatti mullasega (.) *ilma pesematta* (K)

(13c) miss+päräst seda ivakest `künmede oidass (M)

(14a) sulane läks hommikul välja nii, et ta ei olnud söönud

(14b) tema keetis seakartulid alati mullaga, nii, et ta ei olnud neid pesnud

(14c) mispärast seda ivakest hoitakse nii, et seda ei künta

Tingimus- ja viisitähendust kandvat konverbitarindit (15) võib parafraseerida nii tingimus- kui ka viisilausega (vrd 15a ja 15a'). Ka neis lausetes peitub enamasti situatsioonis olija seisundi kirjeldamine (siig on keetmata, sälg on lõikamata), mis annabki võimaluse tõlgendada konverbi viisi väljendavana.

(15a) siig on `ilma `keetmata väga kena (S)

(15a') kui siiga ei keeda, on see väga hea ~ siig on väga hea nii, et seda ei keeda

(15b) nohh `ütleme (.) võeme jo (.) sälust = piast ää (.) paari+`aastaselt (.)

`enne `kahte `aastad ei taha (.) `lasta lõegata (.) siis (.) *ilma lõikamatta*

kasvab paremini (L)

Keelematerjalis esineb ka üks lause, kus *mata*-vormi on kasutatud mööndusmäärusena (16). Valijärvi (2004) ainekstikus *mata*-tarind möönvana ei esinenud.

(16) no pikk tu maa ess = ole aga no läbi lume mine no kae (.) *ilma `tahtmada*

nakassi `ikma ku = ma `sisse sai (.) va = `tarre sai (T)

Nii *des*- kui ka *mata*-konverb kannab murdekeeles kõige sagedamini viisitähendust, aga kui *des*-tarindi puhul on tegemist prototüüpilise viisi-adverbiaaliga, siis *mata*-tarindi puhul on tegemist laiema tähendusega, mis hõlmab nii viisi kui ka vahendit.

4. Konverbid keelemuutuses

Konverbid võivad kas leksikaliseeruda avatud sõnaklassidesse (nt adverbideks, nagu sm *tietenkin* 'loomulikult', e *elades* 'iaal') või grammatiseeruda suletud sõnaklassidesse (nt adpositsioonideks ja konjunktsioonideks, nagu sm *kuluessa* 'jooksul', ingl *considering that* 'võttes arvesse, et') (Haspelmath 1995: 37–41; Ylikoski 2003: 220–221). Grammatiseerunud konverbe

võib kasutada ka lauselaienditena (Valijärvi 2007: 72–73). Konverbi puhul võib leksikaliseeruda-grammatiseeruda nii kogu tarind, nt sm *silminnähd-* 'imselfgelt, nähtavalt' (Ylikoski 2003: 222), kui ka verbivorm üksi, nt *elades* 'iaal'. Siinses käsitluses ei eristata leksikaliseerunud ja grammatiseerunud (või leksikaliseeruvaid ja grammatiseeruvaid) vorme, vaid käsitletakse neid koos kui kindlakskujunenud moel kasutatud konverbe.

Murdeainestikus võib pidada kindlakskujunenud viisil esinevaks 17 konverbi kasutusjuhtu, kusjuures nende hulgas ei ole ühtegi kindlakskujunenud *mata*-konstruktsiooni¹⁰. Ka kindlakskujunenud *des*-tarindeid ei esine Tartu, Võru ega Seto murde lausete hulgas, kuid see võib olla tingitud ka materjali piiratusest. Samas näitab ka Valijärvi (2004: 49–51), et lõunaeestikeelses allikas ei ole leksikaliseerunud *des*-vorme kasutatud, kuid põhjaeestikeelses on. Järgnevalt käsitletakse leksikaliseerunud *des*-tarindeid verbide kaupa.

Enim esineb leksikaliseerunud *des*-vormi verbist *nägema* (5 korda; 17a) ja ühe korra ka verbist *kuulma* (17b).¹¹ Kui nende verbide *des*-vormi juurde kuulub ka elus genitiivne tegija, siis võiks väita, et tegemist ei ole mitte kindlakskujunenud kasutusega, vaid produktiivse moodustusega: eksplitsiitselt väljendatud tegija esineb konstruktsioonis genitiivsena (vt peatükk 5). Et tegemist on siiski kindlakskujunenud kasutusega, sellele viitab lisatähendus 'kellegi juuresolekul, kellegi ees'. Näitelause 17a rõhutab lisatähendust ka kõneleja ise, täpsustades hiljem *pulmarahva ehen*. Ühes läänemurde lauses on tõlgenduseks 'kellegi mäletamist mööda' (17c). Sama tähendust võidakse ka rannamurdes anda edasi *des*-vormiga, kuid mitte verbist *nägema*, vaid verbist *mäletama* (18).

(17a) enne = ss lasta laulatsess minnä (.) enne = ku *pulma*+`rahva *nätän*
pidi sii kolm+tuhant `vällä `masme (...) *pulm-* *pulma*+`rahva *ehen* (M)

¹⁰ Küll aga esineb murdekorpuses leksikaliseerunud *mata*-vormi sõnast *kogema* (> *kogemata*). Et aga materjal saadi morfoloogiliselt märgendatud korpusest *des*-ja *mata*-vormi järgi otsides, siis nii tugevalt leksikaliseerunud vorme, mis on korpuses märgendatud kui adverbid, välja ei tulnud. Samal põhjusel jääb analüüsist välja tugevalt leksikaliseerunud *tahes*-vorm, mis on märgendatud adverbiiks, mitte *tahtma*-verbi *des*-vormiks.

¹¹ Kodavere murrakus on vormid *nähe* ja *kuulte* pärit *t*-infinitiivi instruktiivist, mitte aga inessiivist, nagu muudes murretes, nt *tämä nähe naarin sala; ei taha tõese kuulte kõnelda* (Univere 1970: 189). Analüüsitava murdematerjalis seesuguseid näiteid ei leidunud.

(17b) ja ema `ütleb `moole (...) võta kauss (.) me- too paremid kartuld tuast veel (...) no aga kauss oli täis (...) aga ta `tahtsid nüid `rääkida (.) et `mitte *minu kuuldes* `rääkida (...) (L)

(17c) säl ta- Taali eena+maas (.) no selle koha = pial kuss meije nüid see tee (.) siis ol'li seal jõgi (.) seal kuss Sindi jõgi ja e- `Pärnu jõgi läbi tuleb (...) no seal eena+mast `seoke paks e- võsa või *minu nähes* oo seal olnd = ja (.) (L)

(18) vanemaid inimesi sial juba jäi (.) sest põlv*+gonnast järele *minu mäletates* (R)

Lisaks on üks lause, kus *nähes*-konverbi tegijaks ei ole mitte elus osaline, vaid elutu *silm. des*-konstruktsiooni tähenduseks on 'ilmselgelt' ja sellega rõhutatakse uskumatu tõepärasust (19).

(19) lüen laastu küll'jest ää luast kasun `kindi (.) *silmä nähes* (S)

Kolm korda (üks Mulgi ja kaks saarte murdes) esineb leksikaliseerunud konverbina *ütleva*-verbi *des*-vorm. Mulgi murdes on tarindit kasutatud konversatsioonilisena; sellega kommenteerib kõneleja järgnevalt öeldava paikapidavust (20). Herlin (2005) liigitab taolised *üteldes*-konverbile vastavad soome keele konverbid *sanoen* ja *puhuen* kommenteerivaid adverbe markeerivateks konverbideks, mis väljendavad autori või kõneleja hinnangut öeldusse.

(20) mee olevet `piijoniss `piijoniss et see (.) sala+maa+`guull'jaiss (...) ja muidukine (.) ollimi = ka (.) *periss ütelte* mi ollimi sõa+`väele `sisse lännü (M)

Saarte murdes on aga *ütleva*-verbi *des*-vorm leksikaliseerunud tähendusse 'umbes', esinedes seejuures ilma viisiadverbita (21a ja 21b).

(21a) aga = se mees = oli münu emast (.) nohh se = oli *üteldes* münu (.) münu = ema ema vana+isa võis `olla sene vanuse sees olnd (S)

(21b) üsna kuse pott oli (...) üsna suur nohh *üteldes* üle `ämbri (.) oli (S)

Liikumisverbide *minema* ja *tulema des*-vorm on kujunenud väljendama kohta. Näidetes 22a ja 22b viidatakse fiktiivse liikumise kaudu kõnelejate kõnelemiskohast eemal olevale kohale¹². Erinevalt ühiskeeles levinud kasutusest (22c) ei kanna lääne- ja saarte murde näites liikumisverb olulist

¹² Ka Piia Taremaa (2010: 11) on näidanud (küll eesti kirjakeele põhjal), et infiniitsetest verbivormidest eelistavad just kesksõnad ja *des*-vorm väljendada fiktiivset liikumist, kuna aga infiniitiivid väljendavad peamiselt reaalselt liikumist.

semantilist infot ja võiks lausest ka välja jääda (vrd *siin linna pool*; *siin meie pool*). Ei ole teada, kui laialdaselt see esineb, kuid keelematerjalis leidusid sellised näited saarte ja läänemurdes.

(22a) `meitel on *sii`siija si linna`poole`minnes* (.) sääl on suuremad metsad sääl käivad marjul (S)

(22b) all+pool `soones`ol'li siis`seoke võsane ja paks (.)`pehme maa (...) aga (.)`siija`kõrgemas`siija nagu mede`poole`tulles (.) see = oli natuk`kõrgem sii (L)

(22c) *Linna poolt tulles jääb maja paremat kätt.*

Verbi *hakkama des*-vorm koos laiendiga tähistab aega. Näitest 23, mis on paraku ainuke omataoline näide materjalis, jääb aga selgusetuks, kas *hakates* toimib nagu adpositsioon ja väljendab ajalist alguspunkti¹³ ning sarnaneks seega kasutuselt eesti ühiskeele *des*-vormiga *alates* (vt Uuspõld 2001). Teisalt viitab *hakates*-vormi taolise kasutuse vähene esinemine siiski pigem produktiivselt moodustatud tarindile, sest kui sõna omandab grammatilise funktsiooni, siis selle kasutussagedus enamasti suureneb (Heine, Kuteva 2002: 3).

(23) sügise oli`enne`jõulul kolm nädalid (.)`lieris (...) poisid (.) ja siis nied kolm nädalid saevad`müöda siis olid tu- läksivad tütar+lapsed (...) ja kevade`peale`jõulul nii`marts akates või`viebruuli`lõpus olid`jälle kolm nädalid (...) poisid ja tüdrukud (K)

Kaks korda esineb leksikaliseerunult *des*-vorm sõnast *elama*, kandes tähendust 'iialgi' (24). Kui Valijärvi (2004: 49) väitis, et põhjaeestikeelse allika *elades*-vormile ei vasta lõunaeestikeelses allikas konverb, siis ka murdematerjali kumbki näide ei ole lõunaeesti keele alalt. Näites 24b on *elades*-verbile liitunud rõhupartikkel *-gi/-ki* ning seda on kasutatud tugevalt leksikaliseerununa – kui verb *elama* nõuab elusat tegijat, siis siin on see seotud elutu objektiga (sibulaga).

(24a) ema`ütles ei mu lapsed (.) seda ei saa *elades* (.) et teid laulatata lasen selle alva au sees (...) (I)

(24b) ja siis = e *pandi (.) se sibul *ninda = t temä *eladeski* maa = seest üless ei tuld (Ki)

¹³ Verb *hakkama* tähistab algust ka ühiseesti keeles, kuid esinedes abiverbina koos infiniitse verbivormiga, annab edasi tegevuse algust (vt nt Metslang 1997: 229–230; Trigel 2003: 42–43; Piiraja 2010).

Ühe korra on kasutatud ka ühiskeeles äärmiselt levinud vormi *võrreldes* (25), mille arenemist kaassõnaks on kirjeldanud Uuspõld (2001). Et see on aga ainuke näide, siis on raske öelda, kas tegemist on ühiskeele mõjul kasutatud vormiga.

(25) elu oli old ikke (...) nüüd **võrreldes* ku se maa kõik ühes+kos *iljemb oli oli ta *ikka imelik küll old (Ki)

5. Konverbide subjekt

Üks tähtsaimaid jooni, millel konverbe käsitledes peatutakse, on konverbidega edasiantu tegevussubjekt. Konverbe liigitataksegi selle tegevussubjekti järgi. On levinud kaks liigitust. Esimese puhul lähtutakse sellest, kas konverbi (tegevus)subjekt ja põhilause (tegevus)subjekt on koreferentsiaalsed või mitte (nt Nedjalkov 1995; Itkonen 2001), ning konverbid liigitatakse samasubjektilisteks ja erisubjektilisteks (Itkonen 2001). Mõnikord eraldatakse veel ka kolmas tüüp – varieeruva (tegevus)subjektiga konverbid (nt Nedjalkov 1995). Teisalt jagatakse konverbe selle järgi, kas (tegevus)subjekt on konverbikonstruktsioonis eksplitsiitselt väljendatud (nt König, van der Auwera 1990; Haspelmath 1995: 9–11). Sel juhul jagatakse konverbid implitsiitse subjektiga ja eksplitsiitse subjektiga konverbideks (König, van der Auwera 1990) (eesti keeles on eksplitsiitne tegevussubjekt genitiivadverbiaali kujul); mõnikord antakse kolmanda tüübina vaba subjektiga konverbid (Haspelmath 1995). Need kaks liigitust ei ole aga teineteisest sõltumatud, vaid implitsiitne (tegevus)subjekt kaldub olema põhilause (tegevus)subjektiga koreferentsiaalne, kuna aga eksplitsiitne (tegevus)subjekt on tavaliselt põhilause (tegevus)subjektist erinev (König, van der Auwera 1990: 338; Haspelmath 1995: 10–11), nagu lausetes 26a ja 26b.

(26a) *Ma* kõndisin *lõdisedes* vanalinnas.

(26b) *Laulu lõppedes* laps uinus.

Eesti keeleteaduses on konverbid jagatud (referentsiaalselt) sõltuvateks ja sõltumatuteks (Uuspõld 1966, 1972; EKG II: 261–263; Erelt 2014: 208–214), mis sarnaneb jaotusega samasubjektilisteks ja erisubjektilisteks konverbideks. Uuspõld (1966) peabki sõltuvateks konverbideks samasubjektilisi ja sõltumatuteks erisubjektilisi konverbe.

Sõltumatuid konverbe moodustatakse tänapäeval regulaarselt vaid intransitiivsetest verbidest (vrd 26b ja 27). Transitiiivsetest verbidest moodustatakse sõltumatuid *des*-konverbe vaid verbidest *nägema*, *kuulma*, *arvama* ja harva ka verbist *teadma* (Erelt 2014: 212–213), *mata*-konverbe verbidest *nägema*, *märkama* ja *teadma*; seejuures ei saa tarindis esineda objekt (Erelt 2014: 213). Ka muudest transitiiivsetest verbidest ei ole siiski võimatu konverbi moodustada, kuid et sel juhul kuulub konstruktsiooni ka eksplitsiitne objekt, muutub konstruktsioon kohmakaks ja raskesti mõistetavaks (27). Seetõttu on transitiiivsetest verbidest moodustatud objekti sisaldavad *des*- ja *mata*-konstruktsioonid äärmiselt harvad (Plado, vt märkus 2).

(27) [--] kapelli mängides Valgre kaheksa aasta eest komponeeritud valssi, küsisin [--].¹⁴

Sõltumatute genitiivsubjektiga konvervide kasutamist soovitas rahvalaulude ja peamiselt soome keele eeskujul Johannes Aavik (1915). Et sõltumatuid genitiivse subjektiga konverbitarindeid on kasutatud ka rahvakeeles, sellele viitavad selgelt XVIII ja XIX sajandi grammatikad. Kui Anton Thor Helle (2006/1732: B78a) on genitiivse subjektiga *des*-vormi näitena esitanud vaid *nähes*-vormi, siis XVIII sajandi teise poole grammatikates on sellele rohkem tähelepanu pööratud. Eduard Ahrens (2003/1853: 405), Ferdinand Johann Wiedemann (2011/1875: 498) ja ka Karl August Hermann (1896: 61) toovad eksplitsiitse genitiivse subjektiga *des*-vormi näiteid mõlemate, intransitiivsete ja transitiiivsete verbide kohta (28). Nagu tänapäevases kasutuses, ei esine ka nende toodud näidetes üheski *des*-konstruktsioonis eksplitsiitse subjekti kõrval eksplitsiitset objekti¹⁵.

(28a) Ei ta tule *minu ajades* (Ahrens 1853)

(28b) *Kuke lauldes* läksime teele (Wiedemann 1875)

(28c) *Peremehe käskides* peab sulane minema. (Hermann 1896)

Järgnevalt näidatakse, kas ja kui palju esineb murdematerjalis sõltumatuid eksplitsiitse genitiivse subjektiga konverbe ning milline põhilause või suhtlussituatsiooni osaline kontrollib sõltuva tarindi implitsiitset subjekti.

¹⁴ Näide pärineb Tartu Ülikooli kirjakeele korpuse ilukirjanduse allkorpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>).

¹⁵ Objekti ei ole tarvis eksplitsiitse subjektiga konverbis väljendada, sest objekt selgub põhilausest.

5.1. Eksplitsiitse subjektiga konverbid

Eksplitsiitse subjektiga konverbitarindite esinemise kohta murdematerjalis võib püstitada kaks vastandlikku hüpoteesi. Ühelt poolt võib eeldada, et kuna sõltumatute konverbide kasutust on soovitatud laiendada keeleuuen-duse ajal (vt nt Aavik 1915), siis rahvakeeles ei ole need levinud. Teiselt poolt aga võib aga arvata, et kuna eksplitsiitse subjektiga konverb on olnud varem suhteliselt levinud, mida kinnitavad ka Ahrens (2003/1853), Wiedemann (2011/1875) ja Hermann (1896), siis võiks murdematerjalis esineda eksplitsiitse subjektiga *des*-vorme verbidest, mis tänapäeva ühis-eessti keeles eksplitsiitse subjektiga konverbe ei moodusta. Murdecorpuse materjal kinnitab mõlemat hüpoteesi. Eksplitsiitse subjektiga konverbe esineb eesti murretes tunduvalt vähem kui implitsiitse subjektiga konverbe (*mata*-konverbide hulgas on sõltuvaid konverbe vaid 2 ja *des*-konver-bide hulgas 13). Lisaks esineb eksplitsiitne subjekt sageli just kindlaks-kujunenud väljendites. Samas aga esineb murretes eksplitsiitse subjektiga konverbina *mäletades*, mis tänapäevases eesti ühiskeeles *des*-vormina koos eksplitsiitse subjektiga ei esine.

Mõlemat materjalis esinevat eksplitsiitse subjektiga *mata*-konverbi on kasutatud verbi *teadma* puhul, mõlemad näited on lõunaeessti murdealalt (üks Võru, teine Tartu murdest; näide 29).

(29) vel'i saat (.) õtsõ+kohe raha (...) ja `ütless es'iq (.) et s'eo tii ma kõik' (.)
ilma naise`tiidmäädä (V)

des-konverbi puhul esineb eksplitsiitse subjektiga konverbe murdecorpuse materjalis vaid läänepoolsetes murretes: saarte murdes 7, läänemurdes 3, keskmurdes 1, Mulgi murdes 1 ja rannamurdes 1. Eksplitsiitne subjekt esineb siiski vaid piiratud hulga verbidega üsna kindlaks kujunenud väl-jendites: *tõustes* (5 korda), *nähes* (5), *kuuldes* (1), *mäletades* (1), *hakates* (1). Neist nelja viimasena nimetatud verbi on käsitletud eelmises peatükis. Siiski olgu ka siin esile tõstetud rannamurdes eksplitsiitse subjektiga konverbina kasutatud *mäletama* (vt näide 18), mida eesti ühiskeeles eksplitsiitse subjektiga ei kasutata.

Kõik *tõustes*-konverbi (30) kasutused on saarte murdest (Pöi, Khk, Mus) ning kõik on seotud päikesetõusuga. Sellele, et tegemist on siiski pigem kindlaks kujunenud, mitte aga täiesti produktiivse kasutusega, viitab seegi, et kolmel juhul viiest on rinnastatud päikese tõusmist ja loojumist, kuid teine sündmus on alati edasi antud muul moel kui konverbiga (30a).

- (30a) omingu *pääva tõustes* mine ja `õhta *pää läheb` looea* kui sa koduse saad `tulla (S)
- (30b) `mõisas oli sädäsi et karja+poiss oli kess kess obuste `karjas oli see oli obustega karja+mal ning *pääva tõustes* see pidi `mõisa õuwes obustega olema = ja (S)

5.2. Implitsiitse subjektiga konverbid

Implitsiitse subjektiga konverbi puhul on põhiküsimuseks, milline põhilause või situatsiooni osaline kontrollib implitsiitse subjekti väljajätku. Eesti keele puhul on näidatud, et kuigi selleks on peamiselt põhilause tegevussubjekt, võib kontrollijaks olla ka mõni muu põhilause või situatsiooni osaline (EKG II: 262; Erelt 2014; Plado, vt märkus 2). Järgnevalt näidatakse nii *mata-* kui ka *des-*konverbi puhul, millised põhilause või suhtlussituatsiooni osalised sagedamini murdematerjalis implitsiitset subjekti kontrollivad.

*mata-*konverbid puhul on valdavalt ja murdest sõltumatult implitsiitse subjekti kontrollijaks põhilause tegevussubjekt (31a). Kui aga konverbi lausevasteks on impersonaalne lause, siis võib põhilause tegevussubjekt olla sama kui konverbitarindi tegevusobjekt. Näiteks lauses 31b on ajajaks umbisikuline tegija, kuid see, keda aetakse, on sama kui põhilause tegevussubjekt.

(31a) aga *ilma`oskamatta* ei saand (L)

(31b) aga kui ema tuli `toitu `kietma siis ma *ilma`aamatta`* tõusin nüüd ülesse kohe jälle (K)

Ka *des-*konverbi puhul on kõige sagedamini tegija samaviiteline põhilause tegevussubjektiga (32), kuid seejuures ei pea tegija olema eksplitsiitselt väljendatud. Näiteks lauses 32b on konverbi tegijaks kas geneeriline või umbisikuline tegija, kes ei ole põhilauses väljendatud.

(32a) *sakslased põletasid *seltsi+maea viel (.) *meilt* (.) *minnes (Ki)

(32b) *käsitsi külvates* ei soand tuulega külvata (K)

16 juhul on aga konverbi implitsiitne subjekt põhilause tegevussubjektist erinev, neist 7 juhul on tegemist geneerilise kasutusega. Enamjaolt on üldisikulise tegija puhul aga tegemist kindlakskujunenud kasutuses oleva konverbiga, nagu näites 33, kus *minnes* on arenenud väljendama kohta tõenäoliselt just sel moel, et esialgu on see olnud üldisikulise tegijaga

konverb (ükskõik, kes läheb), seejuures ei ole tegija sama kui põhilause tegevussubjekt (näitelause *inimesed*).

(33) aga säält edassi veel *meilt`minnes* sealt nüid inimesed `kurtvad et `mette ei söö (L)

Tähendusse `umbes` leksikaliseerunud *ütleva*-verbi *des*-vormi puhul võib konverbi tegijaks pidada kõnelejat (34). Selle tingib aga tõenäoliselt verbi semantiline sisu: ütelda saab ainult kõneleja.

(34) üsna kuse pott oli (...) üsna suur nohh *ütteldes* üle `ämbri (.) oli (S)

Kui konverbi lausevasteks on impersonaalne lause, siis samamoodi nagu *mata*-konverbi puhul, võib ka *des*-konverbitarindi puhul olla põhilause tegevussubjektiga samaviiteline konverbi tegevusobjekt, mitte aga tegevussubjekt. Näiteks lauses 35 on see, kes *praeb*, teisejärguline, ja see, mida *praetakse*, on samaviiteline põhilause tegevussubjektiga (*need*).

(35) need `praadides põlegi naa iad kue = nt `toorest piast oo (L)

Lausete hulgas, kus *des*-konverbi tegevussubjekt põhilause tegevussubjektist erineb, on kahe lause puhul konverbi subjekti kontrollijaks esile tõstetud argument, mida ühel juhul põhilauses üldse ei esine (36a) ning mis teisel juhul on samaviiteline põhilause tegevusobjektiga (36b). Mõlemal juhul on aga *des*-tarindi tegija esil varem samas kõnevoorus. Lause 36a puhul toetab tegija tõlgendust semantika: tegijaks on heinalised, kellele järgnevalt on viidatud umbisikulise verbivormiga (*tehtud*). Et *des*-tarindi põhilauses on elutu subjekt, mis kuhja teha ei saa, siis on selge, et kuhja tegijaks on varem nimetatud heinalised.

(36a) *tehtud siis *kuhja = ja (...) jah (...) ja ühe+gerra olt siel (.) *kuhja *tehess* (.) üks *hirmus suur pauk (.) old kesk pühä *lounat (R)

(36b) nääd ronin siis `ikke sedä+modi `kõrgese `puu+lasude ja palgi+lasude `otsa (.) et siis ussid ei saa *magades* kallale (L)

6. Konverbide lausesarnasus

Sekundaartarindid erinevad üksteisest lauselisuse poolest (Erelt 2014: 151–155). Sama näib kehtivat ka konverbitarindite puhul. *mata*-konverbile lisatakse sageli ilmaolu väljendav ja ilmaütleva käände funktsiooni rõhutav kaassõna *ilma* (37), mis harilikult moodustab koos nimisõnaga kaassõnafraasi.

(37a) ilma märjase tegematta (.) piäp = siis (.) `arstima (L)

(37b) et s'eo tii ma kõik' (.) ilma naise `tiidmäda (V)

Valijärvi (2004: 53) väidab, et lõunaeesti keeles kasutatakse adpositsiooni *ilma* sagedamini kui põhjaeesti keeles, samas on adpositsiooni esinemissagedus tema materjalis äärmiselt väike (lõunaeestikeelses tekstis 4 korda ja põhjaeestikeelses tekstis 2). Samuti üsna väikesemahuline murdematerjal näitab, et adpositsiooni kasutamine ei olene piirkonnast, nii adpositsiooniga kui ka ilma adpositsioonita kasutust on üle Eesti igal pool, välja arvatud piirkonnad, kust on väga vähe materjali (kirde-, ida- ranna- ja Seto murdes), ning läänemurre, kus *ilma* esineb iga *mata*-konverbi puhul (kokku 9 kasutust). Samamoodi ei tule murdematerjalist välja, et adpositsiooni *ilma* kasutus sõltuks konverbi semantilisest funktsioonist.

Tingimust väljendavate *des*-tarindite puhul esineb tendents kasutada põhilause korrelaati *siis*, mis tavaliselt esineb konditsionaallause pealause (Erelt 2014: 219). Seega peab keelekasutaja tingimuslikku *des*-konverbi kõrvallause sarnaseks. Murdematerjal ei ole korrelaadi kasutamine kuigi sage, lauseid, kus konverbi puhul on kasutatud ka korrelaati *siis*, esineb vaid kirde- ja rannamurdes (kummaski 2 lauset). Näiteks lauses 38 on *des*-tarind äärmiselt sarnane kõrvallausega: põhilause korrelaadi kasutamisele lisaks on põhilause tegevussubjekt samaviiteline *des*-tarindi tegevusobjektiga ning see objekt on tarindis ka eksplitsiitselt väljendatud; lisaks on tarindis asesõna *ise* abil esile toodud ka varem kõne all olnud tegevussubjekt. Samuti näitab lause 38, kus *des*-konstruktsioon esineb ajamäärusena, et korrelaadi *siis* kasutamise võimalus ei piirdu tingimust väljendava konverbitarindiga.

(38) ja (.) siis mies (.) pani sidus siis oboed (.) *paari = ja *oides siis ise neid kinni siis oboed *juuksid (Ki)

7. Kokkuvõte

Konverbe kasutatakse suulises murdekeeles vähem kui kirjakeeles, seejuures esineb murdekeeles *mata*-konverbi harvem kui *des*-konverbi. Kinnitust ei leia ka Valijärvi väide, et põhjaeesti keeles kasutatakse konverbe rohkem kui lõunaeesti keeles. *des*-konverbi esineb enim lääne-, ranna- ja saarte murdes, kuna aga *mata*-konverbi on enim Tartu, Võru ja läänemurdes.

Konverbe kasutatakse murretes piiratumal hulgal funktsioonides kui kirjakeeles, kusjuures *des*-konverbi sagedasimaks tähenduseks on viisi-

tähendus ning *mata*-konverbil viisi- ja vahenditähendus, seejuures ei ole viisitähenduses *mata*-konverb samal määral adverbiline kui *des*-konverb. Viisitähenduses esineb *des*-vormi suhteliselt vähem kirde- ja rannamurdes, kuna taas lõunaeesti murretes (Võru, Seto ja Mulgi murdes) esineb viisi-konverbe rohkem ja ajakonverbe vähem. Uurimismaterjali põhjal näib, et kirde- ja rannamurdes peetakse konverbe enam kõrvallausesarnaseks kui muudes eesti murretes, sest just neis murretes kasutatakse vähem lühikesi, st ehituselt adverbisarnaseid viisikonverbe, ning lisaks on neis murretes *des*-konverbi markeeritud nii tingimus- kui ka ajafunktsioonis korrelaadiga *siis*. See tulemus vajaks aga kontrollimist mahukama keelematerjali põhjal.

Viisitähenduses *des*-konverbi suhteliselt sage esinemine murde-materjalis on ka peamiseks kirjakeele ja murdekeele erinevuseks. See aga ei ole tõenäoliselt tingitud mitte murdekeele eripärast, vaid sellest, et tegemist on suulise keelekasutusega, mis soosib lühemate ja enam kind-lakskujunenud konverbide kasutust.

Murretes esineb nii implitsiitse kui ka eksplitsiitse tegevussubjektiga konverbitarindeid. Kuigi eksplitsiitse tegevussubjektiga konverbid on küllaltki harvad ja neid kasutatakse enam või vähem kindlakskujunenud väljendites (sagedasimateks tarinditeks on *päikese tõustes* ja *X-i nähes*), esineb eksplitsiitse tegevussubjektiga konverbitarindis ka verb *mäletama*, mis kirjakeeles sel moel esineda ei saa. Kirjakeelest erinevalt on leksikali-seerunud konverb *üteldes*, kandes saarte ja läänemurdes tähendust 'umbes', ning liikumiskonverbid *minnes* ja *tulles*, mis on kujunenud näitama kohta. Implitsiitse tegevussubjektiga konverbitarindid aga sarnanevad tugevalt eesti ühiskeele konverbitarinditega.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1915. Lühendatud laused. – Keeleline Kuukiri 3/4, 43–48.

Ahrens, Eduard 2003 (1853). Eesti keele Tallinna murde grammatika. Esimene osa: vormiõpetus. Tlk. Kristiina Ross. Teine osa: lauseõpetus. Tlk. Kristi Mets, Kristiina Rebane, Mailis Salvet. – Uue ajastu misjonilingvist Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, 75–429.

EKG II = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

- Erelt, Mati 1987.** Sekundaartarindid eesti keeles. (= Preprint KKI-50.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Erelt, Mati 2014.** Eesti keele lauseõpetus. Komplekslause. Tartu Ülikooli eesti keele osakond. Tartu: Tartu Ülikool.
- Haspelmath, Martin 1995.** The converb as a cross-linguistically valid category. – Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. Martin Haspelmath, Ekkehard König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–55.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002.** World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511613463>.
- Hennoste, Tiit 2000.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. – Akadeemia 5, 1117–1150.
- Herlin, Ilona 2005.** Metakielen funktoita *x sanoen* -konstruktion valossa. – Referointi ja moniäänisyys. Toim. Markku Haakana, Jyrki Kalliokoski. (= Tietolipas 206.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 360–405.
- Herlin, Ilona, Lari Kotilainen 2005.** Itsenäistyvä infinitiivi. 2. infinitiivin inessiivin kehitys kirjakielen aikana. – Elävä kielioppi. Suomen infinitiisten rakenteiden dynamiikka. Toim. Ilona Herlin, Laura Visapää. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1021.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 258–291.
- Hermann, Karl August 1896.** Eesti keele Lause-õpetus. Eesti keele grammatika teine jagu. Jurjev.
- Itkonen, Esa 2001.** Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Turku: Turun yliopisto.
- König, Ekkehard 1995.** The meaning of converb constructions. – Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. Martin Haspelmath, Ekkehard König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–95.
- König Ekkehard, Johan van der Auwera 1990.** Adverbial participles, gerunds and absolute constructions in the languages of Europe. – Towards a Typology of European Languages. Eds. Johannes Bechert, Giuliano Bernini, Claude Buridant. (= Empirical Approaches to Language Typology 8.) Berlin: Mouton de Gruyter, 337–355.
- Metslang, Helle 1997.** Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. – Keel ja Kirjandus 4, 226–231.
- Nedjalkov, Vladimir 1995.** Some typological parameters of converbs. – Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. Martin Haspelmath,

- Ekkehard König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 97–136.
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Piiraja, Piret 2010.** Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Plado, Helen 2013.** Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. – Nordic Journal of Linguistics 36 (1), 57–88.
- Taremaa, Piia 2010.** Fiktiivne ja reaalne liikumine eesti keeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Thor Helle, Anton 2006 (1732).** Grammatica esthonica oder: Eine Anweisung zur Ehstnischen Sprache. – Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Saksa keelest tõlkinud ja järelsõnad kirjutanud Annika Kilgi ja Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, B–B80a.
- Tragel, Ilona 2003.** Eesti keele tuumverbid. (= Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Univere, Aili 1970.** *T*-tunnuselise tegevusnime viisiütlevast eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 16 (1970). Tallinn: Eesti Raamat, 179–194.
- Uuspõld, Ellen 1966.** Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (*~nuna-*) ja *tud-* (*~tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – Keele modelleerimise probleeme 1. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 188.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 4–196.
- Uuspõld, Ellen 1972.** Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lausetes. – Keel ja struktuur 7. Töid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 108–118.
- Uuspõld, Ellen 2001.** *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 306–321.
- Valijärvi, Riitta-Liisa 2004.** Estonian converbs – with special emphasis on early 18th-century literary languages. – Ural-Altische Jahrbücher 18 (2003/2004), 24–66.
- Valijärvi, Riitta-Liisa 2007.** A Corpus-Based Study on the Degrees of Lexicalization and Grammaticalization of Finnish Converbs. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011 (1875).** Eesti keele grammatika. Tlk. Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Ylikoski, Jussi 2003.** Defining non-finites: Action nominals, converbs and infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16 (2003), 185–237.

***-des* and *-mata* converbs in Estonian dialects**

HELEN PLADO

The article analyses the usage of two Estonian converbs (the prototypical *-des* converb and its negative counterpart the *-mata* converb) in Estonian dialects. The data is collected from the morphologically tagged texts of the University of Tartu's corpus of Estonian dialects. Compared to written texts, converbs in spoken (dialectal) speech are infrequent; also, *-mata* converbs are rarer than *-des* converbs. *-des* converbs are most used in the Western, Coastal and Insular dialects, whereas the *-mata* converb is more frequent (although still rare) in the Tartu, Võro and Western dialects.

In dialects, converbs are used in fewer functions than in Standard Estonian. The *-des* converb is used most often to indicate manner, but also as a temporal adverbial; the *-mata* converb conveys mostly the meaning of manner or means (all cases that answer the question *how?*). *-des* converbs indicating manner are less frequent in the North-Eastern and Coastal dialects, while in South Estonian dialects (Võro, Seto and Mulgi), there are more manner converbs and fewer temporal converbs. The relatively frequent usage of short adverb-like manner converbs in dialects is also the main difference from the use of converbs in Standard Estonian. However, this is probably not a characteristic of dialects, but rather of spoken language, which tends to favor the usage of shorter and more grammaticalized and lexicalized converbs.

In dialects, there are both implicit and explicit subject converbs. Although explicit subject converbs are rather rare and these are used in more or less set phrases (the most used are *päikese tõustes* 'when the sun is rising' and *X'i nähes* 'in the presence of X', in the Western dialect also 'as X remembers'), in the Coastal dialect, the verb *mäletama* 'remember' can also be used in this construction (this is not possible in Standard Estonian, where only limited transitive verbs can form an explicit subject converb construction). The implicit subject converbs in dialects are similar to the corresponding construction in Standard Estonian.

Keywords: Estonian, syntax, grammaticalization, lexicalization, complex sentence, converb

Helen Plado
Võro Instituut
Tartu 48
65609 Võru

Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
helen.plado@ut.ee